



Адабиётлар

1. Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – 272 b.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Жданова Л.А. Паронимия и синонимия // <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/part-007.htm>
4. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. Бакалавриятнинг “Ўқитувчилар тайёрлаш ва педагогика фани” билим соҳаси талабалари учун дарслик. –Тошкент: Алишпер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 188 б.
5. То'ра Nafasov, Vazira Nafasova. O'zbek tilining talaffuzdosh so'zlari o'quv izohli lug'ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 118 b.
6. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
7. Умиров И.Э. Ўзбек тили парафразалари: Филол.фанлари номзоди дисс. ...автореф. – Тошкент, 1996. –23 б.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. – 680 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. –592 б.
10. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. –168 б.

НЕМИС АДАБИЁТИДА БОБУР МИРЗО ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАОЛИЯТИ ТАДҚИҚИ

Турсунов Акмалжон Ҳамиджонович,
филология бўйича фалсафа доктори, НамДУ

Annotation: *This article discusses the socio-political activities of Zahiriddin Muhammad Babur, the works published in Germany and some of the ideas in them.*

Keywords: *German literature, Oriental studies, Babur studies, history of Baburis, interpretation, Mongol Empire, historical truth, scientific creation.*

Аннотация: *В статье обсуждается общественно-политическая деятельность Захириддина Мухаммада Бабура, немецкие труды, изданные в Германии, и некоторые идеи в них.*

Ключевые слова: *Немецкая литература, востоковедение, бабурология, история Бабуридина, интерпретация, Монгольская империя, историческая правда, научное творчество.*

Аннотация: *Мазкур мақолада Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижтимоий-сиёсий фаолияти ҳақида Германияда чоп этилган немисча асарлар ва улардаги айрим фикрлар хусусида сўз юритилади.*

Калит сўзлар: *Немис адабиёти, Шарқшунослик, Бобурушунослик, бобурийлар тарихи, талқин, мўғуллар империяси, тарихий ҳақиқат, илмий ижод.*



Немис адабиётида Бобур Мирзо ва унинг ижтимоий-сиёсий фаолияти ҳақида кўплаб асарлар яратилди ва яратилмоқда. Яратилган асарларнинг аксарияти монографик тартибда ёзилган бўлиб, унда асосан Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг Ҳиндистонда амалга оширган ишлари ва Бобурийлар салтанати ҳақида фикр юритилган. Немис бадиий адабиётида Бобур Мирзо тасвири фақатгина Ф.Вёртле ижодида кўзга ташланади, Ф.Вёртленнинг “Babur, der Tiger” номли саргузашт романида Бобурнинг ёшлиги бадиий тасвир воситалари орқали акс эттирилганлигини кўриш мумкин.[7]

Немис адиблари томонидан Бобур ва бобурийлар тарихи ва адабиётини ўрганиш, асосан, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланди ва ҳозиргача давом этмоқда. Бу борада Э.Кох, Ф.Вёртле, М.Правдин, К. Хабиҳ, Ш.Конерман, А.Шиммел, К.Шуних, М.Эрдал, В.Штаммлер каби шарқшунос олимлар самарали ишлар олиб бордилар. Улар Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида ажойиб асарлар яратдилар ва “Бобурнома” бўйича илмий изланишлар, таржималарни амалга оширдилар, бу асарларнинг яратилишига ва мазмун-моҳиятига “Бобурнома”, “Ҳумоюннома”, “Акбарнома”, “Тарихи Рашидий”, “Тарихи Шершоҳи” каби асарларнинг таъсири катта бўлди. Хусусан, М.Правдиннинг “Йўқдан бунёд бўлган салтанат ёхуд биринчи буюк мўғуллар” (“Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln”, Stuttgart 1965), Ш.Конерманнинг “Мўғуллар салтанати” (“Das Mogulreich”, Muenchen 2006), А.Шиммелнинг “Буюк мўғуллар салтанатида” (“Im Reich der Grossmoguln”, Muenchen 2011) каби асарларини шундай асарлар сирасига киритиш мумкин.

Юқорида номлари келтирилган асарларга эътибор берсақ, деярли барчасида бобурийларга нисбатан мўғуллар атамаси ишлатилган, лекин асар муаллифлари китоб номларида мўғул сўздан фойдаланган бўлсалар-да, Бобуршоҳнинг мўғул эмаслигини, балки у туркий эканлигини таъкидлашган. Хусусан, А.Шиммел бу борада шундай фикрни билдиради: “Ҳиндистоннинг мўғул ҳукмдорлари ўзлари учун мўғул деган номни ҳеч қачон ишлатмаганлар. Бу монгол сўзининг арабийлашган шакли. Бобурийлар Ўрта Осиёлик жаҳонгир Темур сулоласидан эдилар. Салтанат асосчиси Бобур Темур авлодидан бўлган. Бобур она томонидангина мўғуллар ҳукмдори Чингизхонга бориб тақалади”[6, 7]

Ш.Конерман эса; “..., Мўғуллар империяси: европаликлар Ҳиндистондаги буюк империя ҳукмдорларини шундай деб атаганлар. Улар мўғул сўздан бошқа сўзни топмадилар. Салтанатнинг ҳукмдорлари эса ҳеч қачон бу номни қўлламаганлар. Ҳиндистонда улар ўзларини кўрагонийлар деб аташган. Кўрагоний форсча сўз бўлиб куёв деган маънони англатади”[4, 7] – дейди.

Бобур ва бобурийлар сулоласини нима учун мўғуллар деб аталиб келингани ҳақида илмда кўплаб фикрлар билдирилган ва бу атама нотўғри эканлиги ҳам таъкидланган. Хусусан, бу ҳақда америкалик олим С.Берк шундай дейди: “Бобуршоҳ хотирномасида ўзини ва ўз ҳамроҳларини ҳақли равишда турклар деб атайди. Бироқ XIII-XIV асрлар давомида мўғулларнинг бир неча бор ҳужумларини бошдан кечирган ҳиндистонликлар шимолдан келадиган барча босқинчиларни “мўғуллар” деб атаганлар ва ўз навбатида, бу сўзнинг нафақат талаффузи, балки маъноси ҳам бузилиб Бобуршоҳ қўшинига нисбатан ҳам “мўғуллар” атамаси ишлатилган”.[1, 127] Академик В.Бартольд фикрича: “Европаликлар Темурни ва унинг ўғиллари ҳамда набираларини мўғуллар деб, Бобур салтанати учун “Буюк мўғуллар” деган ном тўқидилар”, таниқли адабиётшунос олим



Иброҳим Ғофур ҳам бобурийлар мўғул эмаслар, балки бу...тарихий англашилмовчилик эканлигини таъкидлаган.[2, 5]

Бобур ҳамisha ўзининг туркий бўлганлигидан фахрланган ва туркий тилда ижод қилган. М.Правдин Бобурнинг мўғул эмаслигини шундай тасвирлайди. “У (Бобур) турк бўлганидан фахрланарди, лекин ўзи фатҳ этган ерларда уни ва лашкарларини мўғуллар деб аташарди. Бу монгол сўзини афғон ва турк халқлари томонидан томонидан *мўғул* деб бузиб талаффуз қилиниши таъсирдир”. [5, 89]

Бугунги кунга келиб кўплаб олим ва адибларимиз саъй-ҳаракатлари сабаб тарихий ҳақиқат тикланди. Бобур ва унинг авлодлари “Бобурийлар”, у асос солган давлат эса “Бобурийлар салтанати” деб аталмоқда.

XX асрда Германияда Бобур Мирзо ва унинг асари кенг қамровда ўрганилди. Бобур ҳақида яратилган асрлардан бири Штефан Конерманнинг “Мўғуллар салтанати” (“Das Mogulreich”) номли илмий-оммабоп рисоласидир. Рисола муаллифнинг узоқ йиллар олиб борган илмий изланишлари натижаси бўлиб, унда асосан бобурийларнинг Ҳиндистонда ўрнатган улкан салтанати ва уларнинг ҳукмронлик даври тасвирланган. Муаллиф ўз рисоласида улар (бобурийлар) даврида Ҳиндистонда ўрнатилган янги давлат тузилиши, этник гуруҳлар, мусулмон жамиятлари, маданият, илм-фан ва ободонлаштириш ишлари ҳақида маълумотлар беради.

Ш.Конерманн асарда Бобур Мирзонинг олиб борган ишлари ҳақида камроқ тўхталган, бизнинг фикримизча, бунинг сабаби, Бобурнинг Ҳиндистонда қисқа муддат ҳукмронлик қилганидир. Шундай бўлса-да, муаллиф Бобурнинг буюклигини керакли ўринларда аниқ тасвирлай олган, айниқса, унинг бунёдкор ҳукмдор сифатида Ҳиндистон иқлимида гўзал боғлар яратганини алоҳида эътироф этади.

Бобур 1526 йилнинг февралда Чагара дарёсининг бўйида кўркам боғ барпо этиш учун қулай масканга дуч келади ва унинг топшириғига биноан боғ қурилиши 1528/1529 йилларда якунига етказилади. Афсуски, бу боғ бугунги кунда сақланиб қолмаган. Жаннатмонанд бу боғ Бобур учун Ҳиндистоннинг ғайритабиий иқлимидан бироз чекинишга ёрдам берган. Боғ ҳудудига олисдаги қудуқлардан форс чархпалаклари ёрдамида сув келтирилган, боғ ичида иссиқ ва совуқ сув билан таъминланган ҳаммомлар қурилган. Шимолий Ҳиндистонда барпо этилган боғларнинг иккитаси айнан Бобур томонидан қурилганлигини ишонч билан айта оламиз. Улардан бири Аграда, иккинчиси эса Боғи Нилуфар Аградан 50 км олисда Долпурда бунёд этилган.”[4, 34]

Муаллиф бобурийлар ҳукмронлиги даврида жамиятдаги ўзгаришлар ҳақида ёзар экан, аҳолининг диний эътиқоди ва диний оқимларга алоҳида эътибор қаратади. У Ҳиндистонда мусулмонлар нақшбандия тарафдорлари эканини, уларни суфийлар деб аталиши ҳақидаги маълумотларни ҳам беради. Немис исломшунос олимаси Анна Мария Шиммел Бобур ва бобурийлар адабиёти тўғрисида кўплаб изланишлар олиб борган ва бу борада унинг “Буюк мўғуллар салтанатида” номли китоби йирик монографик асар бўлиб, асарда у Бобур ва бобурийлар ўрнатган улкан салтанат ва бу даврда Ҳиндистонда юз берган ўзгаришларни кенг кўламда ёритиб берган. Асарда Бобур барпо этган салтанатнинг кейинги тақдирига ҳам алоҳида аҳамият берилган. Бобурнинг фаолиятига тарихий нуқтаи назардан тўғри ёндошиб, ул зотнинг Ҳиндистон олдидаги буюк хизматлари юксак даражада эътироф этилган.

Муаллиф асарнинг кириш қисмида таъкидлашича, ислом оламида ҳеч бир сулола бобурийлардек ўзлари ҳақида мукамал ёзма манбалар қолдиришмаган. Уларнинг икки



йирик ҳукмдори Бобур ва Жаҳонгир ўз “Вақоъ”ларини ёзиб қолдиришган. Бу китобларда ҳукмдорлар ўз ҳаёт йўллари, бошдан кечирган саргузаштлари ва ўзлари ёқтирган нарсаларни ҳаққоний тасвирлашган. Шиммел мазкур асарда Бобур ва бобурийлар ҳаёти, салтанатига доир воқеа-ҳодисаларни ёритар экан, кичик-кичик деталларга ҳам эътибор беради. У тарихий манбаларга таянган ҳолда бобурийларнинг шахсий ҳаёти, саркардалик маҳорати, давлат бошқаруви, савдо, иқтисодиёт, уларнинг дини, тили, адабиёти, кутубхоналари, сарой аёллари, ҳаттоки, уларнинг кийиниши, овқатланиши, зебу зийнатлар, атир-упа... ва, умуман, барча жабҳаларни ёритишга, улар ҳақида қизиқарли ва асосли маълумотлар беришга ҳаракат қилган.

Асарнинг “Сарой аёллари” деб номланган бўлимида муаллиф Бобур салтанатида аёлларнинг тутган ўрни ва уларга бўлган муносабатга алоҳида тўхталади ва бу билан Ғарб ўқувчиси кўз ўнгида бобурийлар ёхуд туркий халқларда аёлларнинг қанчалик эъзозланишини тасвирлаб беради. Олима Бобурнинг аҳли-аёлларни эъзозлаши каби фазилатини Амир Темурга бориб тақалишини, Соҳибқирон ўз салтанатидаги ҳар бир малика учун алоҳида боғлар яратгани ва бу фазилати бобурийларга ҳам мерос бўлиб ўтганини, таъкидлайди. Маликаларни давлат ишларида ҳам фаол иштироки, масалан, Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигор хонимнинг сабр-бардошли ва оқила аёл эканлиги, жангларда ҳам Бобур билан бирга бўлганлиги, катта онаси Эсон Давлат бегимнинг давлатни бошқаришда Бобурга берган маслаҳатлари, Хонзода бегимнинг жасорати, кейинчалик Ҳумоюнга сиёсий масалаларда берган ёрдами ва шаҳзодалар тарбиясидаги роли атрофлича тасвирланган.

Муаллиф Бобур ва бобурийлар салтанати ва уларнинг ҳукмронлик даврини ёритар экан, у(бобурий)лар даврида тил ва адабиётга бўлган муносабатни ҳам алоҳида эътироф этади. Асарнинг “Тиллар ва адабиётлар” номли фаслида олима бобурийлар даврида муомалада бўлган тиллар хусусида маълумотлар келтириб, бадиий адабиёт ўша даврда гуллаб яшнаганини таъкидлайди. Унинг фикрича, бобурийлар даври адабиёти форсий, арабий, ҳинди ва туркийда ёритилган. Салтанатда Бобурнинг она тили бўлмиш туркий тил муҳим роль ўйнаган. Олмон олимаси Бобурни Марказий Осиёда туркий тилни адабий тилга айланишида асосий шахс сифатида тасвирлайди,

Бизнинг фикримизча, Бобур услубининг соддалиги ва бутунги туркий тилга яқинлиги, уни немис олимлари томонидан туркий адабий тил асосчиси, деб тан олинishiга сабаб бўлган. Буни рус шарқшуноси А.Самойловичнинг фикри ҳам тасдиқлайди. Олим Навоий ва Бобур ижодий услубини таққослар экан, Бобурнинг услуби халқ тилига яқин содда, равонлиги ва Навоийнинг мураккаб баён услубидан фарқ қилишини таъкидлаб: “Мен Навоий билан янги давр ижодкорлари, Хива ва Қўқон адабий муҳити вакиллари орасида унинг замондошлари Бобур ва Ҳусайнийга нисбатан ҳамоҳанглик кучлилигини англадим”, – деб ёзади.[3, 189]

Немис адиблари томонидан Бобур ва бобурийлар тарихи ҳақида яратилган мазкур асарлар ҳамда улардаги маълумотлар хорижий бобуршунослик ва “Бобурнома” ҳақидаги айрим кемтик жойларни тўлдиришга хизмат қилади ва ўзбек бобуршунос олимларини кейинги тадқиқотларга ундайди деган умиддаман.

Адабиётлар

1. Болтабоев Ҳ. Хорижда Бобуршунослик. – Тошкент: 2008.
2. Иброҳимов А. Бобурнома-буюк асар. – Тошкент: 2000.